

УДК 159.922.73

Наталія Максимова, д-р психол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

НЕДОЛІКИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯК ПЕРЕШКОДА У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розглянуто проблему вдосконалення законодавчого забезпечення діяльності соціальних служб. Показано, що недоліки нормативно-правової бази гальмують реалізацію завдань соціального працівника. Наведено приклади негативно-го впливу законодавства на вирішення проблем профілактики злочинності неповнолітніх та роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах. Представлено шляхи вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: соціальна робота, законодавство, неповнолітні правопорушники, сім'ї, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Теоретичний аналіз законодавства та нормативно-правової бази, що регламентують діяльність соціальних служб, дає підстави стверджувати про наявність там ряду недоліків. Водночас вивчення практики соціальної роботи підтверджує той факт, що позитивні результати своєї діяльності соціальні працівники здобувають скоріше всупереч, а не завдяки існуючому законодавству. Приклади цього є в численних нормативно-правових документах, що стосуються родинного насильства, питань усиновлення та інших форм життєвласнування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; проблем профілактики й корекції адиктивної та кримінальної поведінки тощо. У межах цієї статті ми розглянемо лише три приклади, коли законодавство гальмує вирішення важливих і нагальних питань з різних сфер соціальної роботи.

Відомо, що в межі компетенції діяльності соціальних служб входить робота з неповнолітніми правопорушниками. Досвід багатьох країн свідчить, що саме соціальні працівники реалізують завдання, передбачені системою ювенальної юстиції. Проблема впровадження ювенальної юстиції в Україні виникла вже давно. Проте впровадження ювенальної юстиції гальмується низкою причин. Насамперед поки що немає ні детально виписаних законів, ні відповідних державних програм. В Україні зараз існує безліч законів, підзаконних актів, програм тощо, які містять чималу кількість ювенально-правових норм.

У розвинутих країнах ювенальне право об'єднується в кодекси. Такі кодекси існують з початку ХХ ст. в Італії, у Великій Британії. Практично всі штати США мають дитячі або ювенальні кодекси [1]. Наведемо приклад дитячого кодексу штату Вісконсин, який включає морально-правові, організаційно-правові та процесуально-правові інститути: загальні положення; організація суду; юрисдикція щодо дітей, які потребують захисту або послуг (у тому числі бездоглядні, покинуті батьками, жертви жорстокого поводження, узалежнені від алкоголю та наркотиків тощо); утримання дитини, у тому числі вагітної, під наглядом (у випадку девіантної поведінки); процедура прийняття судових та адміністративних рішень щодо дитини; процедура передачі дітей, які потребують захисту, під нагляд; документування (складання планів реабілітації дитини тощо); припинення батьківських прав; юрисдикція щодо осіб, які досягли 17 років та більше; повторний розгляд справи та апеляція; служби та агентства у справах дітей; фостерні сім'ї; денні центри піклування; ліцензування фостерних сімей та будинків, служб у справах дітей, денних центрів піклування; громадські служби; усиновлення та встановлення опіки над дітьми. Отже, за своєю структурою Дитячий кодекс штату Вісконсин є всеохоплюючим актом, який включає увесь масив норм, що застосовуються у випадках, коли дитина перебуває в екстремальних умовах. Отже, назріла нагальна потреба в розробленні самостійного програмного документа державного рівня, який визначав би нову філософію і методологію вирішення всіх проблем, пов'язаних із захистом прав дитини.

Найбільш гостро питання впровадження ювенальної юстиції в Україні стосується неповнолітніх правопорушників. Наш Карний кодекс для неповнолітніх фактично містить ті самі статті, що і для дорослих, просто визначає менший строк покарання для відповідного віку, а також деякі статті можна застосовувати не з 14 років, а з 16 чи 18. На нашу думку, цей підхід не є правильним, тому що діти ще не можуть повноцінно бути суб'єктами відповідальності, у них ще є сформована особистість. Тому "принцип відповідності", який існує в нашій кримінальній юстиції, тобто чим більш серйозний злочин, тим має бути більш жорстким покарання, не підходить для дітей. Принципова відмінність ювенальної юстиції від юстиції для дорослих полягає в тому, що там діє "принцип доцільності", тобто покарання обирається не відповідно до серйозності злочину, а застосовуються санкції таким чином, щоб це було якомога більш доцільним для ресоціалізації підлітка. Це дуже важливо з огляду на те, що одні й ті самі правопорушення скоюють підлітки, які мають зовсім різні типи соціальної дезадаптації. Якщо буде впроваджено ювенальну юстицію, то можна говорити про диференціацію видів покарань, спеціальних закладів для неповнолітніх та програм роботи з ними відповідно до кожного з типів соціальної дезадаптації.

Ювенальна юстиція дозволить зробити кардинальні зміни у підходах до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, які потрібні для того, щоб реформувати пенітенціарну систему відповідно до міжнародних стандартів. Відповідно до цих стандартів неповнолітнього рекомендується направляти до виправного закладу тільки в разі крайньої міри і протягом мінімально необхідного строку. Пекінські правила рекомендують створення можливості такого розгляду справ за наявності програм у рамках громади, які забезпечують нагляд, керівництво, відшкодування шкоди потерпілому. Якщо ж неповнолітній у силу визнання його винним у скоєнні серйозного злочину або неодноразового здійснення інших порушень усе ж потрапив за ґрати, то необхідно докласти зусиль для його виправлення в якомога більш короткі строки і направлення на умовне визволення. Застосування зазначених правил потребує широкої участі різних органів і організацій. Отже, необхідно розробити не тільки закон про ювенальну юстицію, а й підзаконні нормативно-правові документи, що мають спрямовувати роботу з неповнолітніми правопорушниками в таких напрямках:

1. Необхідність забезпечення громадського порядку і суспільної безпеки, захисту потенційних жертв правопорушень, які скоюються неповнолітніми. При цьому вік правопорушника має велике значення для фахівців і представників громадськості. Зокрема, одним з основоположних принципів Ер-Ріадських правил є необхідність урахування того, що вчинки молодих людей або їх поведінка, що не відповідає соціальним нормам, у багатьох випадках пов'язані з процесом дорослішання і по мірі зростання їх поведінка може змінитися на краще без втручання правоохоронних органів;

2. Потреба в тому, щоб кожний, хто скоїв правопорушення, отримав за це покарання. Саме невідворотність, а не суворість покарання, має бути основним принципом порядку в суспільстві, особливо якщо йдеться про неповнолітніх, особистість яких ще формується.

3. Турбота про те, щоб кожний неповнолітній, який скоїв злочин, мав можливість отримати індивідуальний підхід, необхідний саме йому для того, щоб запобігти (знижити ймовірність) можливості скоєння нових правопорушень.

Прогалини в законодавстві є перешкодою процесу ресоціалізації злочинців і в місцях позбавлення волі. На сьогодні в Україні застосування покарань у вигляді позбавлення волі є досить розповсюдженим щодо неповнолітніх. Оскільки позбавлення волі вже само по собі є психотравмуючим фактором, решту обставин перебування неповнолітніх у колонії необхідно змінити таким чином, щоб це позитивно впливало на особистість засуджених. Якщо цього не зробити, то наявність соціальної депривації настільки негативно впливає на ситуацію розвитку особистості, що призводить до фіксації особистісних відхилень, викликає ще більше відчуження засуджених від суспільства, їх ціннісні орієнтації стають у все більшу конфронтацію з моральними нормами, що спричинює ненависть до структур влади (міліції, суду, прокуратури тощо) і взагалі до всіх законослухняних громадян. Отже, законодавство має бути вдосконалене таким чином, щоб головним завданням закладів пенітенціарної системи було не стільки виконання покарань, скільки дбайливе керівництво розвитком особистості неповнолітніх. Без відповідної нормативно-правової бази неможливо впровадити нові форми і методи роботи, визначити організаційні зміни щодо утримання засуджених у місцях позбавлення волі, а головне – унести диференціацію відповідно до типу соціальної дезадаптації правопорушника.

На чолі вирішення цих завдань повинна бути принципово нова функціональна модель ювенального виправного центру Державної пенітенціарної служби. До речі, ідея створення ювенальних виправних центрів в Україні була підтримана Бюро співпраці Європейської комісії в Україні. Реформування діяльності закладів для неповнолітніх потребує таких заходів:

1. Організація під егідою Національної академії педагогічних наук України міжвідомчої наукової робочої групи для проведення широкого дослідження проблеми і розробка комплексних пропозицій щодо законодавства, а також педагогічних, соціальних і економічних передумов створення моделі ювенального виправного центру.

2. Прийняття відповідних законів, що дозволять реалізувати організаційні передумови функціонування ювенальних виправних центрів шляхом аналізу, унесення необхідних змін і доповнень до чинного законодавства.

Наступним прикладом перешкод у діяльності соціальних працівників є Закон України "Про пробацію", який набрав чинності 27 серпня 2015 року.

Впровадження служби пробації є значним кроком у розбудові безпечного суспільства, тобто такого соціального середовища, де правопорушення будуть скоріше випадковими, ніж зловмисними, а рецидивних злочинців взагалі не буде. Зрозуміло, сподіватись на швидкі позитивні зміни не варто, проте рух в позитивному напрямі можливий за умов розуміння психологічної сутності служби пробації.

Служба пробації має багато завдань: підготовка досудових доповідей щодо осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності; здійснення нагляду; виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; направлення засуджених до обмеження

волі для відбування покарання до виправних центрів; реалізація пробаційних програм щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи; здійснення заходів щодо підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення. З огляду на проблему попередження рецидивної злочинності найбільш важливою є така форма як наглядова пробація. На нашу думку, розробка форм та методів наглядової пробації, порядок її здійснення потребує серйозного наукового аналізу, психологічного обґрунтування та апробації результатів досліджень на експериментальних майданчиках. Особливо гостро це питання постає в тому разі, коли йдеться про реалізацію пробаційних програм.

Відповідно до закону, органи пробації під час наглядової пробації реалізують пробаційні програми щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Зазначена міра покарання застосовується лише до осіб, які вперше вчинили правопорушення. Зрозуміло, що здебільшого це стосується осіб юнацького віку й неповнолітніх. Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Вона спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, формування мотивації до позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх.

Метою реалізації пробаційних програм, що входять до складу системи ресоціалізації, є попередження рецидиву правопорушень, а отже, насамперед, забезпечення для осіб "групи соціального ризику" їх працевлаштування і навчання. Органи пробації сприяють залученню неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти. Крім того, необхідне створення сприятливого соціального середовища, налагодження соціально корисних зв'язків. Тому виховна робота щодо неповнолітніх має проводитися із залученням батьків (або їх законних представників), а в разі неможливості – залучення соціальних працівників, здійснення соціального супроводу.

Слід зазначити, що в законі про пробацію не йдеться про фахівців соціальної роботи, але там великі сподівання покладаються на волонтерів. Із контексту зрозуміло, що соціально-виховна робота буде насамперед сферою їхньої діяльності. Зокрема, у законі зазначається, що соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органів пробації для досягнення мети виправлення клієнтів пробації. Соціально-виховна робота проводиться за індивідуальним планом роботи з клієнтом пробації з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги. Зрозуміло, що зазначені види діяльності можуть реалізовувати лише фахівці. Дивно, що законодавець адресує більш складну роботу, що потребує високої кваліфікації та серйозних компетенцій, волонтерам, а менш складну – фахівцям. Наприклад, сприяння працевлаштуванню чи залучення до навчання, участь у культурних заходах та організація таких заходів, забезпечення об'єкту і технологічних засобів соціально корисної діяльності (такі як громадські роботи) цілком можливо здійснювати силами волонтерів.

Значним недоліком Закону "Про пробацію" є відсутність чіткого визначення того, хто (тобто які фахівці) може бути офіцером пробації. Вважається, що оскільки служби пробації мають працювати на базі кримінально-

виконавчих інспекцій (далі – КВІ), то природно, що працівники КВІ і стануть офіцерами пробації. Проте сучасний стан справ доводить, що працівники КВІ мають здебільшого юридичну освіту, а отже, не володіють знаннями і навичками, що необхідні для виконання зазначених вище завдань. Слід зазначити, що в більшості країн у законодавстві чітко визначено, що офіцером пробації може бути особа, що має фах "соціальна робота".

Наведемо наступний приклад недоліків законодавства, де йдеться не тільки про прогалини, а й про спотворення понять, що призводить до плутанини й неадекватних форм і методів роботи. Йдеться про закони і постанови, що стосуються терміну "сім'ї в складних життєвих обставинах" (далі – сім'ї СЖО).

Для визначення сімей, які потребують соціальної підтримки, тривалий час використовували різні поняття, що характеризують негативні особливості життєдіяльності сімей з дітьми: неблагополучна сім'я, сім'я соціального ризику, дисфункційна сім'я, проблемна сім'я тощо. Починаючи з 2006 року в практику соціальної роботи введено новий термін – сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Перелік обставин, які класифікують такі сім'ї, наведено в спільному наказі семи міністерств від 14.06.2006 р. "Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах". Відповідно до цього наказу до сімей, які класифікуються як ті, що опинилися в складних життєвих обставинах, належать:

- сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самостійно у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками у сім'ї, безробіттям одного із членів сім'ї, якщо він зареєстрований у державній службі зайнятості як такий, що шукає роботу;

- сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування;

- неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка;

- сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні.

Цим наказом був визначений також порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями цієї категорії та визначено основні етапи роботи: виявлення СЖО, соціальне інспектування, визначення потреби в соціальному супроводі, безпосереднє здійснення соціального супроводу сім'ї та його припинення.

Термін "складні життєві обставини", визначений Законом України "Про соціальні послуги" від 19.06.2003 р. № 966-IV, – це обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті. Цей закон містить значно ширший перелік життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність особи: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо.

Наступним кроком був впроваджений наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту

від 25.04.2008 р. № 1795, який скоротив перелік критеріїв сімей у складних життєвих обставинах та поєднав попередні (визначені вище в законах). Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 27.05.2010 р. Вийшов новий наказ "Про затвердження порядку здійснення соціального інспектування центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах", у якому перелік сімей в СЖО не змінився.

Чинна на сьогодні Постанова Кабінету міністрів України від 21.11.2013 р. "Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)", керуючись якою, працюють всі районні соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді.

У цій постанові "сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах", розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоча б одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками. Під "складними життєвими обставинами" вбачають обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно або мінімізувати негативний вплив, зокрема такі:

- 1) жорстоке поводження з дитиною в сім'ї;
- 2) відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи);
- 3) відсутність житла, призначеного та придатного для проживання;
- 4) відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи);
- 5) насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- 6) тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку;
- 7) малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;
- 8) спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;
- 9) ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини;
- 10) відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав;
- 11) стихійне лихо;
- 12) дискримінація осіб та/або груп осіб.

Існують також і потенційні отримувачі соціальних послуг (сім'ї):

- 1) членами яких є:
 - одинока матір (батько);
 - діти, розлучені із сім'єю, які не є громадянами України і заявили про намір звернутися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем;
 - інваліди та діти-інваліди;
 - особи, у тому числі діти, які постраждали від насильства, жорстокого поводження та торгівлі людьми;
 - батьки, у яких діти відібрані без позбавлення батьківських прав;
 - батьки, які подали заяву про розлучення або перебувають у процесі розлучення;
 - батьки – трудові мігранти;
 - засуджені до покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, або особи, що

повернулися з місць позбавлення волі або перебувають у місцях попереднього ув'язнення;

2) опікунів (піклувальників) дітей, розлучених із сім'єю;

3) у яких діти перебувають в інтернатних закладах або оформляються в них;

4) що виявили намір відмовитися від новонародженої дитини.

Відповідно до чинного законодавства цей перелік складних життєвих обставин не є вичерпним. Зокрема, у статті 7 Закону України "Про соціальні послуги" йдеться про безоплатні послуги в обсягах державних соціальних стандартів для "громадян, які опинилися у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям" та "дітей і молоді, які опинилися у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї". Про "складну життєву ситуацію" йдеться і в статті 11 Закону "Про соціальні послуги". До того, у статті 4 Закону вказано, що положення міжнародних договорів, які встановлюють вищі вимоги до соціальних послуг, мають пріоритет стосовно Закону "Про соціальні послуги". Тому, якщо ратифіковані Україною конвенції та інші міжнародні договори встановлюють інші підстави для визнання ситуації в сім'ї складною (статті 19, 27 і 39 Конвенції ООН про права дитини), то необхідно застосовувати положення цих договорів. Відповідно до Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" передбачається здійснення системного обліку і догляду дітей та молоді (тобто осіб віком від 18 до 35 років), які опинилися "у складних життєвих ситуаціях" (стаття 9), "виявили

схильність до асоціальної поведінки" (стаття 10 – це положення стосується і батьків до 35 років), або відбували чи відбули покарання у формі позбавлення волі (стаття 12). Також спеціальний порядок і підстави обліку запроваджено Законом "Про попередження насильства в сім'ї", який не збігається з тим, що вказано в Законі "Про соціальні послуги".

Отже, підсумовуючи огляд нормативно-правового забезпечення державної політики щодо підтримки сім'ї, можна зробити такі висновки.

В Україні створено розгалужену нормативно-правову базу з питань державної політики щодо підтримки сім'ї, починаючи з Конституції України і закінчуючи різними підзаконними нормативно-правовими актами. В усіх базових документах основними засадами є утвердження сім'ї як головного соціального інституту, як основної цінності суспільства, і всі заходи спрямовані на вихід сім'ї із кризового стану, поліпшення її життєдіяльності та створення умов для виконання своїх функцій. Проте ці правильні гасла й добрі наміри руйнуються через те, що законодавчі акти не відповідають науково обґрунтованим підходам. Наприклад, якщо йдеться про надання соціально-психологічної допомоги сім'ї, треба спершу визначити, які сім'ї потребують такої допомоги. Далі треба з'ясувати специфіку стосунків у сім'ї та обставини її життя, віднести до певної категорії і вже тоді визначати форми й методи роботи. Зокрема, наші дослідження показали, що негативну динаміку сімейних стосунків і відповідні сфери компетенції фахівців можна класифікувати таким чином.

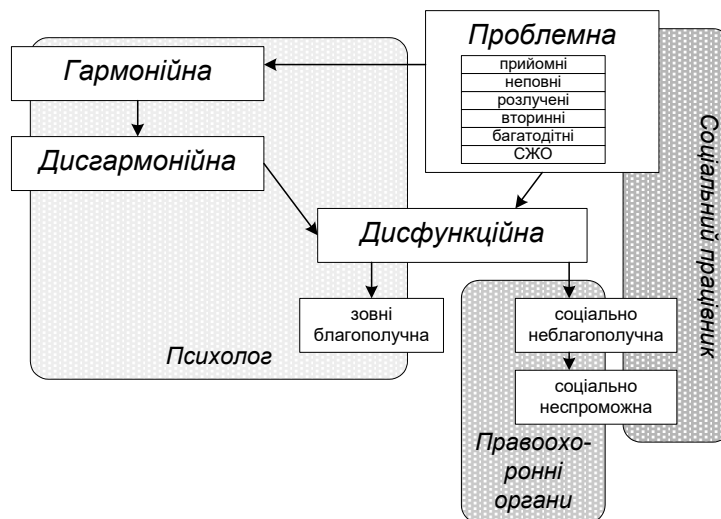

Рис. 1. Негативна динаміка сімейних стосунків і сфери компетенції фахівців

Із представленої на рис. 1 схеми очевидно, що робота соціального працівника з сім'єю потребує відпрацювання чітких критеріїв типології сімей, їх диференціації, а потім вже створення відповідної нормативно-правової бази роботи з ними.

Висновки. Нормативно-правове забезпечення з питань сім'ї має низку недоречностей, що заважають своєчасно виявити тих осіб та їх сім'ї, які потребують допомоги соціальних служб. Більш того, через заплутаність та розмитість понять стає неможливим визначити форми і методи роботи, що, безумовно, мають бути диференційовані.

Основними недоліками законодавства в сфері соціальної роботи є неузгодженість нормативно-правових документів між собою; дублювання напрямів, завдань і заходів у різних державних цільових програмах; відсут-

ність чітких критеріїв для визначення форм і методів роботи. Подолання зазначених недоліків можливе за умов реформування підходів до законотворчості. Варто взяти до уваги досвід розвинених країн, де в робочу групу законотворців обов'язково включають не тільки юристів, а й науковців, практичних працівників і представників цільової аудиторії, якої стосуються розроблювані закони.

Список використаних джерел

1. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: Монографія / За заг. ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Кроссруд, 2011. – 323 с.
2. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Н.Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.

Надійшла до редколегії 21.05.16

Наталья Максимова, д-р психол. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

НЕДОСТАТКИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА КАК ПРЕПЯТСТВИЯ В ПРАКТИКЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

В статье рассмотрена проблема совершенствования законодательного обеспечения деятельности социальных служб. Показано, что недостатки нормативно-правовой базы тормозят реализацию заданий социального работника. Приведены примеры негативного влияния законодательства на решение проблем профилактики преступности несовершеннолетних и работы с семьями, оказавшимися в сложных жизненных обстоятельствах. Представлены направления решения указанных проблем.

Ключевые слова: социальная работа, законодательство, несовершеннолетние правонарушители, семьи, оказавшиеся в сложных жизненных обстоятельствах.

Maximova Natalia, Dr. of Sc., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

LEGISLATION SHORTAGE AS AN OBSTACLE FOR SOCIAL WORK PRACTICE

The article discovers problem of social services activity legislation support improving. It is shown that current legislation system shortcoming slow down the social worker task realisation. The article shows examples of lack of legislation negative influence on problems of adolescence criminality prevention and activity with families involved in complex life situation. The directions of abovementioned problems solving are presented.

Key words: social work, legislation, adolescent lawbreaker, families involved in complex life situation.

УДК 159.9-058.862

Тетяна Мельничук, канд. психол. наук, ст. наук. співроб.
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗБУДОВИ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІМ'Ї УСИНОВЛЮВАЧІВ

У статті розкрито основні характеристики функціонування сім'ї усиновлення як малої групи, що розвивається за аналогією кривної на основі збереження психологічних меж сім'ї, її інтеграції в найближче соціальне оточення та її цілісності навіть після досягнення дітьми повноліття. На підґрунті теоретичного і практичного аналізу, власного соціального досвіду проаналізовано порівняння українського та міжнародного досвіду щодо здійснення соціально-психологічної роботи з усиновлювачами та їх родинами.

Ключові слова: усиновлення, виховання некривної дитини, соціально-психологічна підтримка усиновлювачів.

Сім'я – це первинна група суспільства, члени якої об'єднані кривними зв'язками, шлюбом чи усиновленням, а також спільними інтересами, почуттями, прагненнями і характеризуються наявністю подружніх, сімейно-родинних і батьківських стосунків, що відрізняє "сім'ю" від такого групового об'єднання як "сімейна група". Виокремлення сім'ї поміж інших малих груп здійснюється на основі наявності між подружжям особливого союзу, якому притаманне духовне єднання, глибокі інтимно-довірливі зв'язки; переважання неформальних довірливих відносин між чоловіком і дружиною, між батьками і дітьми; особливий спосіб формування взаємин на основі симпатій, кохання, духовної єдності. Повноцінність сімейного середовища відображається у наявності повного складу сім'ї, всіх типів міжособистісних зв'язків та розбудови атмосфери довіри та взаємоприйняття.

Виходячи з того, що усиновлення реалізується за собом правового акту вітчизняного та міждержавного значення, то ми вбачали доречним більш широко описати встановлені норми усиновлення, як діючі в Україні, так і світі на предмет їх змісту та форми, а також узгодженості пріоритетів захисту дитини з пріоритетами правами дорослих. На нашу думку, це має дати нам розуміння тих соціально-правових меж, які і будуть визначати процес усиновлення і особливості опанування сім'ями-усиновлювачами ознак відповідності сімейно-громадській традиційності життя та дасть можливість нам виокремити соціальні чинники ефективності процесу усиновлення.

Отже метою нашого дослідження є визначити основні соціальні чинники розбудови психологічних меж життєдіяльності сім'ї усиновлювачів в порівняннях практик української системи і міжнародної та показати важливість єдності соціально-психологічних компонентів послідовності всього процесу усиновлення для досягнення у подальшому його ефективності.

Сім'я усиновлювачів є нетрадиційним типом сімей, які згідно В. Сатир створюються за особливих ситуативних обставин, або продовжують функціонувати після певних змін в їхньому складі [10; 12]. Це такі, як: неповна сім'я, що складається із одного дорослого (батька чи матері) і дітей як наслідку розлучення або відсутності офіційної реєстрації стосунків, коли один із партнерів відмовляється від подальших сімейних взаємин, або в результаті цілеспрямованого рішення дорослого про створення такої форми власної сім'ї; змішана сім'я – коли чоловік та жінка вступають в повторні сімейні стосунки, а їхні діти займають позицію зведених братів і сестер однієї сім'ї. Зокрема цей тип сім'ї науковець і психолог Т. Говорун називає реструктуризованою сім'єю [4].

В традиційній психології сім'я виступає структурною одиницею з певним набором інструментальних функцій, що розкривається у структурному (А. Егліте, Х. Бутерфілд, С. Ковальов, М. Мацківський, Дж. Мевес, Н. Соловйов, І. Трухін, О. Харчев, Р. Штерн) та функціональному наукових підходах (С. Ковальов, В. Соловйов, В. Целуйко, О. Харчев та інші) [6; 40; 52; 214], в індивідуально-орієнтованому (А. Адлер, Е. Ейдемільлер) та системному (М. Боуен, В. Сатир, О. Черніков). Водночас, на думку О. Васильченко, сучасна сім'я не стільки виступає самоцінністю, скільки засобом забезпечення індивідуальних соціально-психологічних та економічно-матеріальних потреб життєдіяльності її членів [3]. Інтегруючи наукові надбання становлення психологічного знання про сім'ю, сучасні науковці все більше зосереджують свою увагу на ідеях самовизначення членів сім'ї на явищі егалітарності, сприяють забезпеченню психологічних меж життєдіяльності сім'ї [3; 4]. Дослідження явища усиновлення пов'язано із складністю та закритістю цього процесу, що зосереджує увагу науковців на більш доступній сфері досліджень, зокрема функціонуванні замісних сімей (прийомних, пат-